

ÉVSZAK-KVARTETTEK

Ali Smith regényei és K. O. Knausgård jegyzetei

Míntha valami váratlan Joseph Haydn-divat terjedt volna az elmúlt években, hol Norvégiában, hol Skóciában bukkanak fel a *Die Jahreszeiten* (Az évszakok) című tetralógiák. Az inspiráció azonban sem Karl Ove Knausgård *Årstid encyclopedien* (2015–2016), sem Ali Smith *The Seasonal Quartet* (2016–2020) című ciklusa esetében nem igazolható. Véletlen egybeesés, s míg Knausgård *Évszak-enciklopédiája* esetében nem leltem esetleges forrásra, Ali Smithnél talán van némi támpont arra, hogy címadását David Hockney képsorozata befolyásolta. Az évszakok neveiből képzett kötetcímeit mégis ötletszerűnek tartom, és nem osztom a vélekedéseket, melyek szerint az *Ősz* és *Tél* kötet komor világát a *Tavaszi* vagy a *Nyár* érzékelhető derűvel cserélné fel. A *Tél* előterének konfliktusos epizódosorával összhangban áll a központi alakok, a két nőtestvér és Arthur régi karácsonyainak mozaikja is. A regény az ünnep lényegével ellentétes jelenkori és múltbeli tapasztalatok szötte.

A *Harcom*-hexalógiát közrebocsátó Knausgård míntha a terjedelmes opus írása előtt és alatt jegyzetelt volna a „*Levél meg nem született lányomhoz*” gondolat jegyében. Ez lett az *Évszak-enciklopédia* első három kötetének (*Ősszel, Télen, Tavasszal*) alcíme, majd az utolsóból (*Nyáron*) el is maradt. A jegyzetelés elindítója a személyes várakozás, az apa aggodalma, érzelmei a születendő kislány iránt, akit majd jó ideig maga gondoz. Arról, hogy később sem nehéz neki ellátnia négy gyermeküket, sokat olvasunk a *Harcom* kötetekben is. A publicisztikus feljegyzések megszólítottja a majdan születendő, akinek képzeletben számol be a világ köznapi dolgairól. A jelenségek rögzítése eleinte hónapok szerinti tagolású. A címmel ellátott kis szövegek nem esszék, nem naplójegyzetek, elvéve személyesebb hangúak, inkább azonban az írásrutin, a magány, töprengés, jegyzetelés jelentéktelen termékei. Alig akad figyelemre méltó írás, az intellektuális tapasztalatoknak is csak elvéve van helye, s minthogy a már világszerte ismert író kezéből kerültek ki, kétlem, hogy e melléktermékek bármely közegben különösebb elismerést kapnának.

Ali Smith *The Seasonal Quartet* (2016–2020)¹ tetralógiája ezzel szemben az elmúlt évek jelentős irodalmi eseménye. Magyarul az *Ősz*,² most pedig a *Tél*³ című kötet jelent meg. A skót író munkásságára figyelő nemzetközi olvasótábor különösen gazdag fikcióval és bonyolult poétikával szembesül. Néha az a benyomásom, hogy prózáját a vájtfülűeknek szánja. Ennek a hol metaforikus, asszociatív, hol narratív, hol nem-elbeszélő logikának a követése azonban élményt jelent, és vitán felül álló eredetisége megéri az olvasói kitartást. Minthogy a regényciklust és egyes darabjait is rendhagyó módon szerkeszti, talán nem felesleges a tetralógia egészének megismerése előtt érinteni néhány jellegzetes kompozíciós eljárását.

A kötetek közötti kapcsolatot – a ciklikus szerkesztés hagyományától eltérően – nem a szereplők, a család azonossága vagy nemzedékeinek váltakozása biztosítja. Nincs folya-

¹ Ali Smith *The Seasonal Quartet* (Autumn, Winter, Spring, Summer, Hamish Hamilton, London, 2016–2020.) A sorozat Penguin Random House UK, Kindle Edition kiadását használtam.

² Ali Smith: *Ősz*, Mesterházi Mónika fordítása, Magvető, 2020. Részletesebben *Szenzuális fikció: Ali Smith prózája* című írásomban foglalkoztam a művel. *Jelenkor*, 2021/3, 326–329.

³ Ali Smith: *Tél*, Mesterházi Mónika fordítása, Magvető, 2021.

matos történetív. A szaggatott narráció egy-egy alak vagy szereplőcsoport történetét sok dialógusból és eseménytöredékből alakítja. Az epizódokat, szokatlan módon, nem irodalmi nyelvű szövegek tagolják, sajtókivágások, ironikusan ható átvételek, politikai szövegek. Smith kompozícióiban más-más hangvételű, tárgyú, témájú, modorú, nyelvű egységek és betétek követik egymást. A szereplő néha hosszú időre eltűnik szemünk elől, majd később ismét felbukkan vagy ugyanabban, vagy egy másik kötetben. A történetészében tehát háttérbe szorul az időrend is, ingázunk a helyeket, időket, konkrétumokat és a szereplők képzelgéseit váltogató beszédfolyamban.

A négy kötetet a határozott művészi beállítottság, egyes poétikai eljárások és az időszerű korproblémák, vagy éppen az aktualitásokra adott reakciók szervezik sorozattá. Kompozicionális és tematikus tekintetben állandósul bennük néhány elem. Megfigyelhető továbbá az is, hogyan mélyülnek el a fikció egyes dimenziói, hogyan radikalizálódik a hangnem, a tárgyakat illetően pedig hogyan válnak kiemeltté a regény jelen idejének meghatározó jelenségei. A ciklus talán legmeghatározóbb vonásai közé tartozik a gazdag művészeti, irodalmi utalás- és motívumrendszer, ami azonban nem távolra mutat, hanem meglevenített regényanyagként működik. A felidézett, idézett, részletezett művek, a kommentált írók, művészek, a drámai figurák és modellek kettős funkciót töltenek be. Bensővé teszik a kulturális kontextust, ami így egy időben külső és belső vonatkozáshálózatként működik. A regények e sűrűn szőtt háló által jelölik ki kötődési pontjaikat egymáshoz, a kulturális örökséghez és a jelenkorhoz. A fikcióba irodalmi művek, szereplők, fotók, festmények, freskók, vizuális alkotások épülnek be. A regények tényezőivé válnak azok az affinitások, esztétikák, poétikák, magatartások is, amelyekkel a konkrét Ali Smith-mű szellemi és szenzuális rokonságot vállal. Mozgásba jönnek, új alakban lépnek színre, felidézik az előképet, mint a visszatérő Shakespeare- és Dickens-minták.

Smith vizuális művészeti fogékonysága a könyvborítóktól kezdve a kiemelt regénymotívumok szintjéig érvényesül. Az imaginárius képtár egyebek között David Hockney, Pauline Boty, Édouard Boubat, Barbara Hepworth, Tacita Dean műveit foglalja magában. A regény és a *The Seasonal Quartet* eredeti borítóin látható Hockney-képek címei közötti részleges megfelelés is jelentéssel bír: a képsorozaton egyazon vidéki, fasorral szegélyezett út és tájtöredék látható, az egyes évszakok megfelelő tónusaiban. A képi és irodalmi impulzusok észlelése, érzékelése, értelmezése nem feltétlenül egy-egy beszélőhöz, szereplőhöz vagy elbeszélőhöz köthető, inkább az olvasók számára felkínált lehetőség. Mindez nem szokatlan, az irodalmi hagyomány mindenkori több forrásból táplálkozik, s ez lényegében történeti felkészítésünk a szemfüles olvasásra. A regényműfaj koronként más-más módon nyílik meg az irodalmi, művészeti, történeti, politikai indíttatások előtt. Smith eredetisége abban rejlik, hogy irodalmi kötődései nem csupán allúziók, átvételek, mottók, idézetek, utalások, parafrázisok, rájátszások formájában kerülnek elének, hanem a történetek cselekvő, dinamizáló, tevékeny elemeként. Az *Évszak-kvartett* regénymodellje a kollázs, s ez az eljárás mód tovább tagolja a ciklus négy darabjának három-három fejezetét. Az Ősz talán éppen ezért mélyed el Pauline Boty heterogén elemekből szerkesztett pop-art képeiben.

A tetralógia mottói jelzésértékűek. Az ötből egy rendszerint nem irodalmi, filozófiai, művészeti, hanem aktuálpolitikai jellegű, ami előrevetít valamit a regény intencióiból. A rendszeres Shakespeare-mottókon kívül az Őszben egy időszerű *The Guardian*-újságidézet, a Téli pedig egy nacionalista Theresa May-idézet szerepel („De aki azt képzelem, hogy a világ polgára, az a semmi polgára”). Az egyik a talajeróziót, a másik a világpolgár fogalmának kétségbevonását illeti. A Tél Barbara Hepworth-mottója is Smith vizuális affinitására utal: „A táj megrendezi a maga képeit”. Az angol szobrásznő (Eleanor Clayton festőnő partnere) egyébként a történet fontos pontján is felbukkan (219–221.). A Tavasz Shakespeare-, Rilke-, Alain Badiou-, Katherine Mansfield-, G. M. Brown-mottói közül a Badiou-hivatkozás a Trump utáni újrakezdést érinti. Rilke és Mansfield alakja, utolsó élet-

szakaszuk különös módon aktualizálódik a történetben. A *Nyár* mottóinak sorát Virginia Woolf, Dickens, Stanley Kubrick, Edwin Morgan után Shakespeare „O, she’s warm!” idézete zárja. A borítót Hockney *Early July Tunnel* (2006) című képe illusztrálja. A regénymotívók mindegyikének tehát kiemelő, rámutató rendeltetése van. Kötődésekre utalnak a klasszikusokkal, valamint a kortárs filozófia, festészet, film példáival jelzik az ihletések hálóját. Ezért is érthetetlen számomra, hogy miért maradtak el a mottók az Ősz magyar kiadásában.

A regények nyitányai meglepetésszerűek, váratlan hanghordozásúak. A sokszerű hatást kiváltó kezdőfejezetekre a következő oldalak nem feltétlenül adnak magyarázatot. Már-már az a benyomásom, hogy a szerző kezdeményező, szokatlan megoldásokra fogékony elbeszélői stratégiája néha csak az opus alakulásának követésével, visszamenőleg válik érthetővé. Mintha az a poétikai tétel nyerne igazolást, mely szerint a motívumok jelentése és az opust alakító művészi stratégia nem tárulkozhat fel előttünk sem az egyes motívumok és szövegdarabok, sem az egyes művek és választott hagyományuk közötti kontextuális kapcsolat nélkül. Smith előadásaiban olvassuk: „A könyv könyvet, a stílus stílust szül. [...] De a stílus nem nyelv – nagyobb, mint a nyelv. A stílus nem hang. A stílus nem forma. Nem stilisztika vagy mellérendelés vagy ritmus vagy metafora. A stílus akkor jön létre, amikor hang és forma találkozik, és valami olyasmivé egyesül, ami mindkettőn túlmutat.”⁴

Ha csak a nagy hatású irodalmi és művészeti motívum-sziporkázásra helyezném a hangsúlyt, ugyanolyan egyoldalúság jellemezné megközelítésemet, mint az Ali Smith-művek kritikusokat és olvasókat befolyásoló kiadói reklámszövegei. A szerzőt határozott politikai állásfoglalás és merész kiállítás jellemzi az olyan emberi, erkölcsi és társadalmi kérdésekben, amelyek vagy kieleződtek a 21. század eleji világban, Európában, Nagy-Britanniában, Skóciában, vagy régiek, és nem oldódtak meg sem az elmúlt, sem a jelen században. Mégsem hiszem, hogy az *Évszak-kvartett* nyitókötetét kimerítené „az első Brexit-regény” jellemzés, vagy a *Tavaszt* a klímaváltozás krízise és a migráció kezelése, ahogyan a ciklus megírásának idején zajló egyéb politikai aktualitások tematizálása sem a mű poétikai minőségeit. És azt sem, hogy társadalmi elkötelezettsége a művek esztétikai értéke híján elegendő lenne a világhírnévhez vagy akár a 2021-ben elnyert Orwell-díjhoz. Ali Smith opusának narratív etikája és poétikája szerves egységként áll előttünk.

A szerző nem igyekszik megkönnyíteni olvasói és kritikusai dolgát, merész, kockázatos, rapszodikus és megfontolt egy időben. A provokatív művészi gesztusok, a sűrű utalásháló és a kollázsszerű komponálás következtében a kuszaság, az összefüggéstelenség benyomása is felmerül néha. A komponálástól a forrásfelhasználásig, az átvételektől az inspirációig visszafelé haladva azonban feltérképezhetjük a poétikai háttérét és az autentikus eljárásrendszert. Minthogy a Shakespeare-művek kimeríthetetlen forrást képviselnek számára, ezáltal pedig a középkori krónikák, továbbá Boccaccio, az angol irodalmi és történelmi források, valamint a mitológia, nyomon követhető, hogyan válik mindez közvetlenül a Smith-szövegek működésbe hozott motívumrendszerévé. Az olvasást újraolvasással és utánajárással kell kiegészítenünk. Mivel túl sok regiszteren játszik egyszerre, egyeseket a szokatlan formai megoldások, másokat a hangsúlyos politikai radikalizmus, az aktualitásokra adott reakciók zavarják. Feltételezem, hogy Smith prózája bonyolult imaginációja miatt és a szakmai megbecsülés ellenére sem kerül a közkedvelt olvasmányok listájára. Eddigi tíz regénye nem azonos színvonalú, ám nemzedékéből ma a nemzetközi porondon kevesen működnek ilyen kifinomult művészi érzékkel és gazdag invencióval. Szurkolhatunk annak, hogy intellektusa, művészi képzelőereje, sokoldalú fogékonysága, érzékisége, temperamentuma változatlan maradjon, s hogy írói találékonysága se csökkenjen, mert nehezen találunk a prózájának vibráló elevenségéhez foghatót.

⁴ Ali Smith: *Artful*, The Penguin Press, New York, 2013.

Az Ősz már-már szürreális, költői nyelvű, látomásos, képtelen logikájú jelenettel indul. Nem emlékeztet semmilyen regénykezdet-konvencióra: váltakozó, hol belső, hol külső nézőpontú, megszólító módú belső beszéd, leírás, emlékezés, egy híres fotó látványleírása, pontosabban elbeszélése. Ezt követően vált át a szöveg Elisabeth Demand történetére, ami szorosan összefonódik a furcsa felütésben már megnevezett, idős Daniel Gluck sorsával. Az *Évszak-kvartett* utalásrendszere és reflexiók spektruma, mint említettem, egyszerűen van kívül és belül. Egy-egy elem hatásugara nem korlátozódik egyetlen regényre, hanem az újbóli előfordulással összefüggést teremt a korábbival, és új értelemvonatkozással látja el azt. Ilyen a fasizmus elől a kontinensről kivándorolt Daniel Gluck alakja is. A *Nyárban* visszatérve mintha „Glück” figurája mindazt magába szippantotta volna, ami az Angliába érkezése óta eltelt nyolc évtizedben a menekültek iránti viszonyban bekövetkezett. Óvatos feltételezéseként, mintha a *Tél* furcsa szereplője, Sophia (Arthur anyja) szerelmében, Dannyben is ugyanezt a (német s más nyelveken kívül héberül is tudó!) alakot ismernénk fel. A tetralógia egyik központi szála éppen a bevándorlók és a menekülők nem csupán helyi, hanem világméretű problémája. Konkrét sorsokban és helyzetekben tér vissza a kérdés, amelyről az idős Paddy beszél a *Tavaszi* kötetben: „Ne hívd migránsválságnak, már milliószor kértem. Emberek. Egyének, akik a körülmények ellenére átszelik a világot. Ezt megszorozzuk 60 millióval, az az összes egyén, akik a napról napra romló esélyek ellenére mind átszelik a világot. Migránsválság. És te egy migráns fia” (Albert Noémi fordítása). Itt kapnánk választ a *Téli*beli Arthur bizonytalan származására?

A *Tél* sem szerkezetileg, sem tematikusan nem mutat rokonságot az *Évszak-kvartett* előbbi darabjával, és esztétikai minőségei mintha alulmaradnának az Őszéhez viszonyítva. A regény nem kielégítő kohézióját James Wood is észleli. Atmoszféráját és egyes motívumait illetően inkább a *The Accident* (2005) rokon, és nem csak a Dickens-szövegek variációi miatt. A *Télben* ez a *Karácsonyi ének*, az előbbiben pedig a *Két város regénye*. A *Tél* egyik Dickens-mottója: „A sötétség olcsó”. Az elején ismét felbukkan az Ősz nyitását inspiráló Éduard Boubat-fotó, és e kötet is rendhagyó hangnemű bevezetéssel indul. Mint a seregszemle az eposzokban, a regényt hatásos felsorolás, számbavétel nyitja. A megszűnt, halott, nem létezőnek érzett eszmék, hitek, dolgok, értékek tagadásfolyama kihívó, figyelemfelkeltő tiltakozás, kiáltás. „Isten halott volt: kezdjük ezzel. És a romantika is halott. A lovagiasság halott. A költészet, a regény, a festészet mind halott, és a művészet is halott. A színház és a mozi is halott. Az irodalom halott. A könyv halott” (11.). Az „Isten halott volt” kijelentés is Dickens-variáció: „Marley was dead, to begin with.”⁵ A kiáltványszerűen elhangzó tagadó mondatok a költészettől, művésztől a történelmen, demokrácián, modernizmuson, posztmodernizmuson, politikán, a gondolaton, a reményen, az igazságon át a szerelemig, halálig, karácsonyig mindennek a halálát hirdetik. Az eredeti nyelven múlt időben, a magyar változatban jelen időben, ami kétségtelenül magyarázatra szorul.

Csak a kísértetek nem halottak még, s ez vezeti be Sophia Cleves karácsonyi történetét. A *Karácsonyi ének* zsémbes, fukar vénemberének attitűdje belevetül az élettől, világtól elidegenült idős asszony alakjába. Noha elhangzik a figyelmeztetés, hogy nem kísértet-históriával találkozunk, Sophiát az első fejezetekben mégis egy lebegő, test nélküli gyermekfej látványa kíséri. Jelenésszerű látvány Dickensnél és Shakespeare *Cymbeline*-modelljében is van. Mostani előfordulását az angol tradíció misztikus előképein kívül egy gyakorlatiasabb körülmény magyarázhatja, az idős Sophia látászavara. A látótérkiesésnek nála optikai eredete, a vízióknak pedig lélektani oka is van. Összefüggésben áll a fiához, Arthurhoz, Arthoz fűződő furcsa viszonyával, amiről a férfi szempontjából értesülünk. A zsémbes, önző Scrooge-ot a Dickens-történetben elhunyt üzlettársa, Marley, valamint a múlt, jelen, jövőndő karácsonyainak szelleme kísérti. Az 1843-ban és a 2017-

⁵ „Hogy az elején kezdjem, Marley halott volt. Ehhez nem fér semmi kétség.” (H. László Éva fordítása)

ben írott történeteket a karácsony esti időpont és a zavaró, kellemetlen atmoszféra, a ridegség, érzéketlenség mozzanatai rokonítják. A *Tél* kényszerű családi összejövetelét és a benne résztvevőket jellemző rossz közérzet összefügg a mai brit politikával kapcsolatos felháborodással, a megosztottság és zűrzavar tapasztalatához pedig a *Cymbeline* kínál fel Ali Smith számára előképet: „Egy királyságról szól, amit a káosz, a hazugság, a zsarnokoskodás, a megosztottság és a jó sok mérgezés és önmérgezés foglal rendszerbe” (173.).

A téli napforduló idején játszódó történet és a Pasolini *Teoréma* című filmjének alap helyzetét idéző *The Accidental* (2005) című regény közös mozzanata egy idegen nő, Lux, illetve Amber megjelenése a családban. Az ismeretlenek, nem családtagok véletlenszerű felbukkanására és kissé misztikus alakjukra mindkét regény a konfliktusok enyhítőjének, ellensúlyozójának szerepét osztja. A bonyolult, rideg, elhidegült vagy ellenséges emberi viszonyok közé csöppenve dramaturgiai funkciójuk lesz az esemény sorban. Luxra Art az utcán figyel fel. Mindig ugyanott ül és olvas, mint a *Hotel Világ*beli (2002) hajléktalan lány. Lux képzett, Shakespeare-témában járatos horvát menekült, aki elfogadja az ismeretlen fiatal férfi ajánlatát, hogy barátnőjeként kísérelje el Cornwallba, karácsonyi látogatásra anyjához, Sophiához. Smith gyakori beszélő nevei, mint az említettek is, szójátékaihoz, hangzaspárhuzamaihoz hasonlóan, stílári vibrálást visznek a szövegbe. Iris, Sophia nővére és a hozzájuk vendégségbe invitált Lux autentikus alakok, árnyalt magatartások, álláspontok, beállítottságok képviselői. Sophia és Art figuráját azonban eltűzöttnek érzem: az anyát lelketlensége, konzervativizmusa, ironikusan megformált fiát pedig a kiszolgáltatottsága miatt.

Az *Évszak-kvartett* dinamikus szerkesztés- és elbeszélsmódja nem időelvű ugyan, mégsem csökken benne az eseményelbeszélés, illetve a drámai feszültségfokozás jelentősége. Talán gazdagodásról és funkcióbővülésről is beszélhetünk, hisz nyilvánvaló az egyes központi kérdések, történelmi, erkölcsi, politikai problémák narratívázása a ciklusban. Ezek mind konkrét emberi helyzetekben és viszonyokban, alapvetően közvetlen párbeszédekben, reakciókban, egyetértésekben és ellentétekben jelennek meg, és a fordulatokat, sorsokat alakító drámákban válnak elevenné. A ciklus visszatérő mozzanata a hagyományos közösségi mikromodellek, a család felbomlása, a férj-feleség, anya-gyermek, nővér-nővér viszonyok torzulása. A tetralógia négy kötete a különféle emberi konfliktusváltozatok panorámája, melynek végső áttekintésére a teljes magyar kiadásig várunk kell. A nemzedéki és nézetbeli szembenállásoknál is nagyobb különbségek vezetnek a megosztottságokhoz, amiket a politika, a média befolyásoló szerepe, az idegengyűlöletre és a nemi, faji, nemzeti megkülönböztetésre alapozó kormányzás és propaganda irányít. Ali Smith klasszikus mintái is mintha előrevetítenék azokat a veszélyeket, melyeket ma is időszerű, új fenygetésként élünk meg.